

Раздел 2

НА ЧУЖЫНЕ. ПАЭТЫЧНЫЯ ТВОРЫ ЎРАДЖЭНЦАЎ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў ЗАМЕЖНЫХ ВЫДАННЯХ

2.1. Францішак Скарына, Марцінас Мажвідас і пачаткі вершаскладання на нацыянальных мовах

Узнікненне паэзіі ў пісьменстве Вялікага Княства Літоўскага ў эпоху Рэнесансу звязана з дзейнасцю выдатнага беларускага першадрукара і гуманіста Францішка Скарыны (каля 1490 - перад 1552). У здзейсненым у 1517-1519 гг. у Празе выданні шэрагу кніг «Бібліі» ён змясціў тры ўзоры даслабічнага вершаскладання на старабеларускай мове: «Богу вь Тронцн единому ко чти и ко славе...», «Веруй в Бога единого...», «Не копай под другом своим ямы...»¹. Гэтыя вершы, а таксама рытмізаваны праязічны ўрывак «Понеже от прирочения зверя, ходящие в пустыни...» з прадмовы да кнігі «Юдзіф» уваходзяць у склад большасці беларускіх паэтычных анталогій і хрэстаматый. І хаця вытокі беларускай паэзіі можна шукаць яшчэ раней: у старарускім «Слове пра паход Ігаравы» (XII ст.), царкоўнаславянскіх творах Кірылы Тураўскага (XII ст.), лацінамоўным зборніку «Пруская вайна» (1516) Лна Вісліцкага, але менавіта Скарыну належыць заслуга быць аўтарам першых *беларускіх* вершаў і тым самым пачынальнікам вершаскладання на нацыянальных мовах у Вялікім Княстве Літоўскім: «...Вершы Скарыны — не проста працяг "рыфматворчых" традыцый старажытных кніжнікаў. Гэта якасна новая з'ява, своеасаблівы дыялектычны скачок у мастацкай свядомасці, які стаўся пачаткам новага віду літаратуры — вершаскладання» [Саверчанка, 1992, 31].

¹ У нашай манаграфіі не разглядаюцца творы гімнаграфічнай паэзіі, вядомай са старажытных часоў і прынцыпова адрознай ад паэзіі ўрэнесансавым і сучасным значэнні гэтага паняцця. Таму не аналізуюцца і акафісты Ф. Скарыны з «Малой падарожнай кніжкі».

У кантэксце далейшага развіцця паэзіі ва ўсходнееўрапейскіх літаратурах важным з'яўляецца сама прысутнасць скарынаўскіх вершаў у кніжным выданні, а таксама іх жанравая спецыфіка, вершаваны памер і мова, на якой яны былі напісаныя.

Першым вершам Ф. Скарыны трэба лічыць чатырохрадкоўе, змешчанае на тытульнай старонцы кнігі «Іоў» (1517):

Богу вь Троици единому ко чти и ко славе,
Матери Его пречистой Марии к похвале,
Всем небесным силам и святым Его к веселию,
Людям посполитым к добраму научентю.

[*Анталогія, 2003, 338*]

Даследчыкі па-рознаму вызначалі жанр і функцыю гэтага верша ў структуры кнігі. М. Грынчык назваў яго «эпіграфам» і «вершам-прысвячэннем, у якім аўтар у панегірычнай форме раскрывае ўнутраныя творчыя імпульсы сваёй асветніцкай дзейнасці» [Грынчык, 1977, 16], А. Лойка таксама ўжыў паняцце «эпіграф» і дадаў азначэнне «духоўны вірш» [Лойка, 2001, 302–303], складальнікі «Анталогіі даўняй беларускай літаратуры...» далі скарынаўскаму чатырохрадкоўю загаловак «Эпіграма да кнігі "Іоў"» [Анталогія, 2003, 338], І. Саверчанка адзначыў, што «у вершаванай форме паэт вельмі сцісла, але надзвычай дакладна сфармуляваў прызначэнне свайго выдання» [Гісторыя, 2006, 426]. Па-сутнасці, усе прапанаваныя назвы, азначэнні і характарыстыкі — слушныя, але адначасова недакладныя, бо караценькі скарынаўскі верш надзвычай семантычна насычаны і сінкрэтычны па сваёй жанравай прыродзе: змешчаны на месцы эпіграфа, але гэта не цытата; пачынаецца як малітва, але заканчваецца свецкім зваротам да чытача; сваю працу Скарына Богу прысвячае (*дэдыкацыя*) і тым самым яго ўслаўляе (*гімн*), а чытачу кнігу адрасуе (*прадмова да чытача*), прычым не кожнаму чытачу, а таму; хто прызнае догмат Тройцы і шануе святых, г. зн. не арыянам і не лютэранам (*рэлігійна-палемічная паэзія*).

Скарынаўскі верш «Богу вь Троици единому...» — спецыфічны ўзор кніжна-эпіграматычнай паэзіі, разнавіднасцямі якой у еўрапейскай паэзіі эпохі Рэнесансу з'яўляліся вершы на гербы («эпіграммы»), вершаваныя прадмовы, пасляслоўі, дэдыкацыі і звароты да нядобразычлівага крытыка. Асноўнымі функцыямі кніжныхэпіграм была прэзентацыйная (прадстаўленне кнігі чыта-

чу) і панегірычная (услаўленне мецэната і фундатара выдання), але ў эпоху рэлігійных спрэчак і канфліктаў кніжныя эпіграмы нярэдка набывалі палемічныя акцэнты. Таксама як праязныя прадмовы, пасляслоўі і дэдыкацыі, эпіграмы з'яўляліся сталым элементам прадмоўна-пасляслоўнага комплексу кніжных выданняў з часоў Гутэнберга, выкарыстанне вершаў сталася часткай кнігавыдавецкай традыцыі, своеасаблівай модай.

Хаця ў чэшскай каталіцкай Бібліі (Прага, 1506), з якой непасрэдна рабіў пераклад Ф. Скарына, эпіграм не было, беларускі першадрукар несумненна бачыў іх у іншых кракаўскіх, пражскіх, венецыянскіх выданнях. Таму ён і змясціў вершаванае прысвячэнне на тытульнай старонцы адной з біблейных кніг; аддаючы даніну еўрапейскай традыцыі, стаў эксперыментатарам на айчынным культурнай глебе. Два іншыя вершы Скарыны таксама ўзыходзяць да жанру эпіграмы, але, у адрозненне ад прысвячэння «Богу ў Троицы единому...», не адыгрываюць самастойнай ролі ў структуры выдання, а змешчаны ў праязных прадмовах.

У прадмове да кнігі «Выход» (1519) Скарына падаў вершаваны дэкалог:

Веруй в Бога единого,
А не бери надармо имени Его!
Помни дни светые святити,
Отца и матку чтити!
Не забывай ни единого,
И не делай греху блудного!
Не вкради, что дружнего,
А не давай свидетельства лживого!
Не пожелай жены ближнего,
Ни имени или речи его!

[Скарына, 1990, 53]

А ў прадмове да кнігі «Эсфір» (1519) беларускі першадрукар і гуманіст змясціў вершаванае чатырохрадковае маральна-дыдактычнага зместу, на думку А. Лойкі, «блізкае да жанру сярэднявечнай польскай фразкі» [Лойка, 2001, 303]:

Не копай под другом своим ямы,
Сам ввалишься в ню.

Не став, Амане, Мардохею шибенице,
Сам повиснеш на ней.

[Скарына, 1990, 71]

Адзначаючы заслугі Скарыны ў зараджэнні айчыннага вершаскладання, не варта, аднак, іх перабольшваць. Невытлумачальным фактам з'яўляецца адсутнасць вершаваных эпіграм у віленскіх выданнях беларускага першадрукара: «Малая падарожная кніжка» (каля 1522 г.) і «Апостал» (1525). Ды і эпіграмы з пражскіх выданняў з'яўляюцца, хутчэй, правобразам будучых паэтычных твораў, чым сталымі ўзорамі вершаскладання, прынаднымі для наследавання. Многія даследчыкі (Я. Карскі, М. Прашковіч, М. Грынчык і інш.) памылкова залічвалі скарынаўскія паэтычныя спробы да сілабічнага вершаскладання. Але праведзены І. Саверчанкам метрычны аналіз засведчыў: «... паэтычныя творы Скарыны — гэта няроўнаскладовыя, дасілабічныя вершы, у якіх як выключэнне сустракаецца ізасілабізм — роўнаскладовасць у межах вершаванага перыяду» [Саверчанка, 1992, 36].

Вершаваныя спробы Ф. Скарыны прыцягвалі ўвагу многіх аўтарытэтных вучоных, пачынаючы ад моманту публікацыі ў 1888 г. славутай кнігі П. Уладзімірава «Доктор Франциск Скорина: его переводы, печатные издания и язык», але ў манаграфіі І. Саверчанкі «Старажытная паэзія Беларусі: XVI - першая палова XVII ст.» паэтычныя творы Скарыны — не толькі эпіграмы, але і акафісты — разгледжаны найбольш падрабязна і грунтоўна [Саверчанка, 1992, 13-38]. Адзінае, што выклікае пытанне, гэта вызначэнне І. Саверчанкам мовы скарынаўскіх вершаў як *стараславянскай (у беларускайрэдакцыі)*. Што праўда, беларускі літаратуразнаўца-медывіст імкнецца абыходзіць дыскусійныя мовазнаўчыя пытанні, але напрыканцы падраздзела ўсё ж такі адкрывае сваю пазіцыю: «Вершаваныя спробы Скарыны, якія з'явіліся пераломным момантам у развіцці беларускай кніжнай паэзіі, былі працягнутыя толькі ў другой палове XVI ст., але ўжо не на стараславянскай мове беларускай рэдакцыі, а на жывой народнай мове» [Саверчанка, 1992, 37].

Падобнае сцвярджэнне патрабуе ўдакладнення. Па-першае, мова скарынаўскіх вершаў «Богу вь Троици единому...» і «Не копай под другом своим ямы» усё ж такі бліжэй да кніжнай старабеларускай, чым да стараславянскай. Па-другое, мову паслядоўнікаў Францішка Скарыны — паэтаў-эпіграматыстаў Андрэя Рымшы,

Лявона Мамоніча, Лаўрэна Зізанія — жывой народнай мовай ніяк не назавеш, гэта таксама кніжная старабеларуская мова. Па-трэцяе, для гісторыі літаратуры і культуры важныя не толькі канкрэтныя лексіка-граматычныя асаблівасці вершаў, прадмоў і перакладаў Скарыны, але і свядомы, дэкларатыўны зварот першадрукара і паэта да нацыянальнай мовы, цвёрдае рашэнне «тиснути книгу... рускым языком» [Скарына, 1990, 20]. У адрозненне ад Скарыны, Зізаній і Філалет свядома пісалі свае эпіграмы «языком словенским», хоць і ў іх мове можна знайсці сляды ўплыву старабеларускай мовы.

3 храналагічнага пункту гледжання прадаўжальнікам спробаў Францішка Скарыны пісаць вершы на роднай мове з'яўляецца ў пісьменстве Вялікага Княства Літоўскага не Андрэй Рымша, Лявон Мамоніч ці Лаўрэн Зізані, а Марцінас Мажвідас, які ў сваёй славутай кнізе «Простыя словы катэхізіса» («Catechismus prasty szadei...», Кёнігсберг, 1547) змясціў верш на літоўскай мове «Кніга прамаўляе да ліцвінаў і жмудзінаў» («Knigieles Paczias byla LetuninkumpirS z e m a i ») .3 кнігі Марцінаса Мажвідаса (каля 1520-1563), выдадзенай у друкарні Ганса Вайнрэйха, пачалася гісторыя літоўскага кнігадрукавання. Характэрна, што як і гісторыя беларускага кнігадрукавання, пачалася яна па-за межамі Вялікага Княства Літоўскага.

У 40-я гг. XVI ст. у Кёнігсбергу (Крулеўцу) пад апекай прускага герцага Альбрэхта ўтварыўся гуманістычны гурток эмігрантаў з Літвы, вызнаўцаў лютэранства (М. Мажвідас, А. Кульвеціс, С. Рапалёніс і інш.). Менавіта з мэтай распаўсюджання рэфармацыйных ідэй сярод літоўцаў у Прусіі і Вялікім Княстве Літоўскім М. Мажвідас і ягоныя паплечнікі падрыхтавалі і выдалі «Простыя словы катэхізіса», а пазней яшчэ некалькі кніг на літоўскай мове [гл. падрабязней: Анушкін, 1970, 33-53; Narbutas, 316-333]. Першая літоўская кніга змяшчала не толькі сам катэхізіс, але таксама кароткую літоўскую азбуку і канцыянал: тэксты 11 рэлігійных песень разам з нотамі. Вершаваныя тэксты з канцыянала былі напісаны або перакладзены М. Мажвідасам і С. Рапалёнісам, з гэтых песенных тэкстаў пачынаецца развіццё рэлігіна-метафізічнай паэзіі ў Вялікім Княстве Літоўскім, прадоўжанае стваральнікамі берасцейскага (1558) і нявіжскага (1563-1564) канцыяналаў, а таксама Мікалаем Даўкшам у ягоным «Катэхізісе» (1595).

Але значна большую літаратурную каштоўнасць, чым песенныя тэксты, уяўляў змешчаны напачатку кнігі Мажвідаса (адразу пасля лацінамоўнай прадмовы) арыгінальны верш «Кніга прамаўляе да

ліцвінаў і жмудзінаў». Калі чатырохрадкоўе Скарыны «Богу вь Тро-
нцн еднному...» з'яўляецца першым прыкладам вершаскладання
на старабеларускай мове, то вершаваная прадмова Мажвідаса да
«Катэхізіса» — першы прыклад вершаскладання на літоўскай мове
і ўвогуле першы літоўскі літаратурны тэкст. Працытуем пачатак
гэтага верша ў польскім перакладзе Тадэвуша Хрусцялеўскага (на
жаль, беларускага перакладу няма):

Bracia, siostry, imajcie mnie pilno, czytajcie,
czytanie zas dobrze spamietajcie!
Moich nauk jeszcze pozadali wasi rodziciele,
wsako ich oskoma nie dala im wiele.
Zadali bo na oczy uzrzec, co w nas pisze,
a tez o czym prawim na swe uszy uslyszec.
To, czego nie mogl poznac wasz nieumialy rodzic,
ninie samo do was przychodzi.

[Borusia, 1999, 260]

І скарынаўскі верш, і мажвідаўскі, несумненна, адносяцца да
эпіграматычнага жанру, абодва яны змешчаны ў складзе прадмоўна-
пасляслоўнага комплексу. Але функцыю ў структуры кнігі гэтыя
творы адыгрываюць розную. Як мы ўжо адзначалі, чатырохрадкоўе
«Богу вь Троици единому...» — гэта *прывсячэнне* кнігі «Іоў»,
яе *адрасацыя*: Богу і людзям паспалітым. У «Простых словах
катэхізіса» аналагічную функцыю адыгрывае змешчанае на ад-
вароце тытульнай старонкі лацінскае чатырохрадкоўе «Вялікаму
Княству Літоўскаму»: «Прымі набожным сэрцам гэтыя навукі Бога,
слаўная Літва, шчаслівая карміцелька вялікіх князёў!» [Narbutas,
2006, 324-325]. А літоўскі верш «Кніга прамаўляе да ліцвінаў
і жмудзінаў» з'яўляецца разнавіднасцю паэтычнай прадмовы
ў форме ўяўнага звароту кнігі да чытачоў з заклікам да ўважлівага-
вывучэння асноў праўдзівай (г. зн. лютэранскай) веры і такім шля-
хам — да выратавання душы:

Patrzajcie i dzwiujcie sie, mili ludkowie,
toz Krolestwo Niebieskie spieszy k wam w mym slowie.

<...>

Gdy miec mnie bedziecie, bracie i siostry, w estymie,
Bog Ociec ze swym Synem do laski was przyjmie.

[Воняя, 1999, 260]

У адрозненне ад лацінамоўнага прысвячэння «Вялікаму Княству Літоўскаму» верш Мажвідаса на літоўскай мове мае не грамадзянска-патрыятычную, а рэлігійна-прапагандыстскую накіраванасць. Гэта характэрны прыклад, які пацвярджаў агульную тэндэнцыю: «У першых літоўскамоўных кнігах мы не знойдзем такой грамадзянскай заангажаванасці, як у лацінскіх альбо польскіх выданнях. Бо для касцёла важная была не столькі нацыянальнасць верніка, колькі яго вера» [Narbutas, 2006, 324]. Літоўская мова выкарыстоўвалася прадстаўнікамі розных веравызнанняў для прапаганды рэлігійных ідэй сярод літоўскай часткі насельніцтва, а не дзеля абуджэння патрыятычных пачуццяў грамадзян Вялікага Княства. Характэрна, што нават палымяная прадмова М. Даўкшы да літоўскага перакладу «Пасцілы» Якуба Вуйка (Вільня, 1599), у якой літоўскі гуманіст заклікае любіць і шанаваць родную мову, напісана па-польску.

Кніга з верша Мажвідаса ўвасабляе сабой хрысціянскую веру, а не звычайную асвету, сваю задачу яна бачыць не ў адукацыі чытача, а ў выратаванні ягонай душы. Таму яе звароты і заклікі да патэнцыяльнага адрацання — надзвычай катэгарычныя і патрабавальныя:

Dzien i pos przed oczyma wy mnie trzymajcie,
a nigdy przez od siebie nie odrzucajcie.
Jesli kto mnie odtraci dla proznego zbytku,
nijakiego nie bedzie mial przez to pozytku.
Taki, wiere, glupoty bedzie ino swieitkal
i na zdrowie SWym szkody nie bedzie on znal.
I ten nauczania mojego nijak nie posiedzie
i poki zycia w cmie grubej znajdowac sie bedzie.

[*Bozunia, 1999, 260-261*]

Напрыканцы XVI ст. у шматмоўнай паэзіі Вялікага Княства Літоўскага з'явіцца яшчэ некалькі вершаваных прадмоў да чытача, тыпалагічна вельмі блізкіх да паэтычнай прадмовы Марцінаса Мажвідаса. Гэта эпіграма Лаўрэна Зізання «Типограф младенцем» з «Граматики славенской...» (Вільня, 1596) і эпіграма Крыштафа Філалета «Книга да минаючих мовит» з ягонага антыўніяцкага трактата «Апокрисис...» (Вільня, 1597).

Верш Крыштафа Філалета (псеўданім пісьменніка-пратэстанта Марціна Бранеўскага) таксама напісаны ў форме звароту Кнігі

да чытача, мае выразную рэлігійна-прапаведніцкую, а нават і рэлігійна-палемічную накіраванасць («Отв'ѣт Римлянѣмъ православныхъ содержаще»). Усведамляючы сваю значнасць і патрэбнасць для праваслаўных вернікаў, якіх імкнецца завабіць у свае сямі Унія, Кніга Фіалета, як і Кніга Мажвідаса, поўная рашучасці трапіць у рукі чытача:

Купи, читай, разьсуждай, брате и тщателю,
Повинни ли повьжд, се къ благодателю
Превышнему с покааніемъ възвратятся,
Узриши ли яко неповинни явятся.

[Цыт.падаткудакн.:Саверчанка, 1992, 215]

Верш Л. Зізанія «Типограф младенцем» змешчаны ў падручніку, таму, як і іншыя эпіграмы з «Граматыкі славянскай» («Стихи къ младенцемъ, въвѣдшии их на дело», «Епиграмма на грамматику»), мае чыста адукацыйны характар, без дадатковых рэлігійных ці палітычных падтэкстаў. Напісаны верш у форме звароту Аўтара да чытачоў, і гэта Аўтар пераконвае будучых вучняў («младенцев») у карыснасці, навуковай дасканаласці і... таннасці кнігі:

Не просто кннжннку называйте тую граматнку,
Але наставницу добру словенскому языку.
Научает добре писати и добре читати,
Досконалым н певным быць а не в чом не портати.
Тую вы, о спуден, малым коштом себе набывайте,
А великого ся розуму и ростропности з ней ж научайте.

[Анталогія, 2003, 682]

Разгледжаныя намі эпіграмы Ф. Скарыны, М. Мажвідаса, К. Фіалета, Л. Зізанія выконвалі ў прадмоўна-пасляслоўным комплексе кнігі функцыю вершаванай прадмовы. Такія вершаваныя прадмовы часта сустракаліся таксама ў лацінамоўных і польскамоўных выданнях Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу, аўтарамі іх былі С. Будны, М. Стрыйкоўскі, Я. Казаковіч, Я. Пратасовіч, Б. Будны, С. Грахоўскі, Я. Пятровіч і інш.

Яшчэ адной — самай папулярнай — разнавіднасцю кніжна-эпіграматычнай паэзіі XVI - пачатку XVII ст. з'яўляліся геральдычныя вершы, якія размяшчаліся звычайна на адвароце тытульнага ліста кнігі пад выявай шляхецкага герба.

Першыя ўзоры геральдычных вершаў на лацінскай мове ў пісьменстве Вялікага Княства Літоўскага мы знаходзім у кракаўскіх зборніках Яна Вісліцкага і Мікалая Гусоўскага 1516-1525 г. Ні ў пражскіх, ні ў віленскіх выданнях Ф. Скарыны не было эпіграм на гербы. Магчыма, гэта тлумачылася тым, што ягоня мяцэнаты і фундатары выданняў Якуб Бабіч і Багдан Онькаў належалі да мяшчанскага саслоўя. Не знойдзем мы літоўскамоўных геральдычных вершаў у кнігах М. Мажвідаса і ягоных паслядоўнікаў Б. Вілентаса, Й. Брэткунаса, С. Вайшнораса, М. Даўкшы. Магчыма, гэта тлумачылася рэлігійнай сферай ужывання літоўскай мовы, прычым пераважна ў сялянскім асяроддзі, а геральдычныя вершы былі, як правіла, свецкімі па змесце і адрасаваліся шляхце ды магнатам. Паказальна, што эпіграма на герб біскупа Мельхіёра Гедройца, змешчаная на адвароце тытульнай старонкі «Пасцілы» М. Даўкшы, напісана В. Лабунаўскісам-Даўётасам на лацінскай мове.

Найбольш ранні геральдычны верш на старабеларускай мове «На герб ясневельможнаго пана, пана Остафея Воловича...» належыць пярэ А. Рымшы, змешчаны ён у кнізе «Генадия патриарха Константинопольского... диалог...», выдадзенай ў 1585 г. у віленскай друкарні Мамонічаў. Нягледзячы на невялікі аб'ём (4 радкі), эпіграма Рымшы з'яўляецца ўзорным прыкладам геральдычнага верша, бо выконвае яго галоўную функцыю — апісанне гербавых знакаў:

Што две стрелы, што врубы, што лилей значать,
То вси люди мудрые вельми горазд бачать,
Которых зацный тот дом за герб уживаеьт,
Вер мне, иж там Господу цнота свою маеьт.

[*Анталогія, 2003, 455*]

На старабеларускай мове А. Рымша напісаў яшчэ дзве эпіграмы: на герб Льва Сапегі (1588) і на герб Фёдара Скуміна (1591), на лацінскай — эпіграму на герб Крыштафа Радзівіла Перуна (1585), на польскай — эпіграму на герб Астрожскіх (1595). З увагі на месца публікацыі асобна трэба вылучыць эпіграму «На преславные а старовечные клейноты... пана Лва Сапегы...» — яна ўпрыгожвала першае выданне «Статута Великога Князства Литовского» (Вільня, 1588), суседнічала з патрыятычнай прадмовай Льва Сапегі «Всім воцец станом Великога Князства Литовского».

Аўтарамі шэрагу геральдычных вершаў былі таксама Ц. Базылік, С. Будны, М. Стрыйкоўскі, Я. Казаковіч, Я. Радван, Л. Мамоніч, але толькі апошні з іх пісаў на старабеларускай мове («На герб... пана Лукаша Ивановнча Мамонича...», «На герб... пана Лео Сапегі...» і інш.). З канца XVI ст. дайшоў да нас ананімны верш «На зацный клейнот места... Могилева, герб, названный вежа», унікальны прыклад эпіграмы не на шляхецкі ці магнацкі, а на гарадскі герб:

От могилков Могилков чому бы прозвано,
Вежу за герб пры праве Майдебурском дано?
С тых мер же, бы мешканцы на смерть памятали,
А над цноту вышшого нічога не знали.
Пры совитой до Бога и до пана вере,
Без одмены стальными были в каждой мере
Даючи дань, повинность, почестъ ведлуг стану
Духовенству од души, а од тела пану.

[Анталогія, 2003, 714]

Усяго захавалася каля дзесяці старабеларускіх геральдычных эпіграм XVI - пачатку XVII ст. («эпіграм», як прынята іх называць), яны перыядычна публікаваліся ў айчынных хрэстаматых і паэтычных анталогіях і былі прадметам даследавання многіх вучоных, пачынаючы з Я. Карскага. Аўтар фундаментальнай працы «Беларусы» вельмі нізка ацэньваў мастацкую вартасць эпіграм на гербы: «Паэзіі ў іх амаль ніякай. Паўсюль усхваляенне моцных гэтага свету, праслаўленне заслуг іх продкаў. Вобразы трафарэтныя. Малавыразныя мова і стыль. Натуральна, што такая паэзія не магла быць даўгавечнаю» [Карский, 1921, III, 2, 133].

Аднак толькі пасля комплекснага, усебаковага даследавання эпіграматычнай паэзіі Вялікага Княства Літоўскага, пасля супастаўляльнага аналізу шматлікіх твораў на лацінскай, польскай, старабеларускай мовах (Я. Карскі разглядаў толькі эпіграмы з кірылічных выданняў Мамонічаў) можна выявіць агульныя асаблівасці гэтага жанру, вызначыць яго месца ў гісторыка-культурным кантэксце XVI-XVII стст. Такое даследаванне ў сучасным беларускім літаратуразнаўстве распачаў І. Саверчанка [гл. раздзел «Паэтыка панегірычных жанраў» у кн.: Саверчанка, 1992], а працягвае маладая даследчыца Г. Карповіч у сваёй дысертацыі «Кніжна-эпіграматычная паэзія Беларусі XVI ст. у кантэксце антычнай традыцыі» (Люблін, 2010).

Што датычыць сучаснай рэцэпцыі падобных вершаў, можна смела прадказваць зборніку «эпіграм» поспех у чытача, прагнага да рыцарскай атрыбутыкі і старажытнай экзотыкі. Трэба толькі друкаваць такія эпіграмы ў іх натуральным выглядзе *эблематычных* вершаў, гэта значыць — разам з гербамі, якім яны прысвечаны. Кожная паасобку, без сваёй графічнай часткі, эпіграмы на герб робяцца малацікавымі і цяжкімі для сучаснага ўспрымання.

Эпіграмы на радавыя гербы магнатаў і шляхты з'яўляліся, па-сутнасці, правобразам героіка-эпічнай паэзіі, яе папярэднім ідэйна-мастацкім фундаментам і пазнейшым пазаструктурным працягам. Таксама, як і вялікія па памерах эпічныя паэмы, караценькія эпіграмы на гербы ўслаўлялі культ рыцарства, воінскай мужнасці, былі прасякнуты патрыятычнымі настраямі і традыцыйнай павагай да патрыярхальнага, гераічнага жыцця продкаў.

«Подавайте ж потомком, што маеце зь предьков, / Ведже и ваших цных справ ввесь свет полон свегьков!» — гэты заклік А. Рымшы з эпіграмы «На... клейноты... пана Лва Сапегі...» з'яўляецца, па-сутнасці, галоўнай ідэяй героіка-эпічнай паэзіі эпохі Рэнесансу, лацінамоўных і польскамоўных паэм М. Стрыйкоўскага, Ф. Градоўскага, А. Рымшы, Я. Казаковіча, Я. Радвана, Г. Пельгрымоўскага.

Ацэньваючы развіццё вершаскладання на нацыянальных мовах у Вялікім Княстве Літоўскім у эпоху Рэнесансу, паэтычныя спробы Ф. Скарыны, М. Мажвідаса і іх паслядоўнікаў, трэба быць аб'ектыўным. Для далейшага развіцця нацыянальных літаратур важнымі з'яўляюцца сама наяўнасць гэтых спробаў яшчэ на пачатку XVI ст. і тэндэнцыя іх узростання ў другой палове XVI ст. Такія вершы, як «Богу вь Троици единому...» Ф. Скарыны, «Кніга прамаўляе да ліцвінаў і жмудзінаў» М. Мажвідаса, «На... клейноты... пана Лва Сапегі...» А. Рымшы, «На герб... пана Лукаша Івановнча Мамонича...» Л. Мамоніча, песенныя тэксты з катэхізісаў М. Мажвідаса і М. Даўкшы, уваходзяць у залаты фонд беларускай і літоўскай літаратуры. Але ў колькасных адносінах вершаваныя творы на кніжнай старабеларускай мове і на розных дыялектах літоўскай мовы з'яўляліся кропляй у вялізным моры лацінамоўных і польскамоўных паэтычных тэкстаў.

Усе названыя намі прыклады вершаскладання на нацыянальных мовах замыкаюцца ў жанравых рамках эпіграматычнай паэзіі і адгрываюць службовую ролю ў структуры выдання: яны непасрэдна

звязаны з асноўным зместам кнігі (вершаваныя прадмовы) альбо з гравюрамі (эпіграмы на гербы). Можна, праўда, згадаць яшчэ «Храналогію» А. Рымшы або верш-гекзаметр на літоўскай мове «Прысвячэнне літоўскім радам» («Pakvietimas Lietuwos gimines») з панегірычнага зборніка «Віншаванне... караля Жыгімонта III» (Вільня, 1589). І. Саверчанка залічвае да паэзіі Беларусі таксама рэлігійна-палемічныя вершы з Загараўскага і Кіева-Міхайлаўскага рукапісных зборнікаў [Саверчанка, 1992, 165-207]. Алегэтывершы створаны пераважна ў XVII ст. па-за межамі Вялікага Княства Літоўскага і выходзяць за рамкі нашага даследавання.

Адсутнасць у пісьменстве Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнэсансу вялікіх паэтычных твораў на беларускай альбо літоўскай мовах — героіка-эпічных паэм, сатырычных паэм, вершаваных трактатаў — глумачыцца не толькі культурна-гістарычнымі прычынамі (рэгламентаванымі сферамі ўжывання старабеларускай і літоўскай моў у грамадскім жыцці), але і пануючымі эстэтычнымі ўяўленнямі таго часу. Найбольш адпаведнай мовай для напісання героіка-эпічнай паэмы лічылася лацінская, для сатырычных паэм і вершаваных трактатаў — польская. Лацінская і польская мовы сталі асноўнымі мовамі полілінгвістычнай паэзіі Вялікага Княства Літоўскага ў XVI-XVII стст., вершы на старабеларускай або на літоўскай мове ўспрымаліся як адступленне ад правіла, і іх з'яўленне, бясспрэчна, звязана з дэкларацыяй патрыятычных пачуццяў аўтараў.